

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

T. VI

GMINA DARŁOWO

FUNDACJA „DZIEDZICTWO”

HISTORIA I KULTURA ZIEMI SŁAWIEŃSKIEJ

TOM VI

GMINA DARŁOWO

Redakcja:

WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI
JAN SROKA

SŁAWNO 2007

ABSTRACT: Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka (eds), *Historia i kultura Ziemi Sławińskiej*, t. 6: *Gmina Darłowo* [History and Culture of the Sławno region, vol. 6: Darłowo Community]. Fundacja „Dziedzictwo”, Sławno 2007. pp. 375, fig. 126, colour tabl. 46, tables 3. ISBN 978-83-60437-66-1. Polish text with German summaries.

This is an edition of study of aspects of history and culture of the Darłowo region [Pomerania, Poland]. These papers refer to archaeology and history of the region which is virtually unknown for most of Polish current citizens. It is hard to build a society without roots and without history. People who have lived here for over 50 years do not understand the cultural landscape which has been created and constructed for centuries. The aim of the collection of paper is to bring the history nearer. The knowledge about the past of the region will allow to understand the landscape and protect it as well as create a new social approach to the future.

Recenzent: prof. dr hab. Marian Drozdowski

© Copyright by Włodzimierz Rączkowski, Jan Sroka 2007

© Copyright by Authors

Na okładce: W. Borchmann, *Kościół w Domasławicach*, olej, lata międzywojenne XX wieku

Publikację wydano ze środków Urzędu Gminy w Darłowie

Tłumaczenia na język niemiecki: *Brygida Jerzewska*

Redaktor: *Katarzyna Muzia*

Skład i łamanie: *Eugeniusz Strykowski*

Wydawca/Herausgeber: Fundacja „Dziedzictwo”, 76-100 Sławno, ul. A. Cieszkowskiego 2
Wydawnictwo „Region”, 81-574 Gdynia, ul. Goska 8, www.region.jerk.pl

ISBN 978-83-60437-66-1

Druk/Druck: Sowa – Druk na życzenie, www.sowadruk.pl

Spis treści

JAN SROKA (Sławno), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Dylematy: kultura czy gospodarka, zrównoważony czy żywiołowy rozwój?</i>	7
WACŁAW FLOREK (Słupsk), <i>Krajobraz gminy Darłowo jako wynik ewolucji środowiska</i>	13
TOMASZ DRZAZGA (Lipnica), <i>Jezioro przymorskie Kopań</i>	27
JACEK KABACIŃSKI (Poznań), THOMAS TERBERGER (Greifswald), JOLANTA ILKIEWICZ (Koszalin), <i>Archeologiczne badania późnomezolitycznego osadnictwa w Dąbkach</i>	47
ANDRZEJ CHLUDZIŃSKI (Pruszcz Gdański), <i>Nazwy miejscowe gminy Darłowo</i>	57
LESZEK WALKIEWICZ (Darłowo), <i>Domena Darłowska</i>	105
BRONISŁAW NOWAK (Słupsk), <i>Rycerstwo okolic Darłowa do początku XV wieku</i>	139
MAREK OBER (Szczecin), <i>Gotyckie kościoły wiejskie okolic Darłowa</i>	177
ALEKSANDER JANKOWSKI (Bydgoszcz), <i>Zabytkowe konstrukcje drewniane w datowaniu budowli monumentalnych – jeszcze jedna glosa w kwestii genezy i historycznego rozwarstwienia struktury architektonicznej kościoła w Bukowie Morskim</i>	203
JADWIGA KOWALCZYK-KONTOWSKA (Szczecinek), <i>XIX-wieczne kościoły gminy Darłowo</i>	217
EWA GWIAZDOWSKA (Szczecin), <i>Krajobraz naturalny i kulturowy gminy wiejskiej Darłowo udokumentowany w ikonografii archiwalnej</i>	237
MARGARETA SADOWSKA (Sławno), <i>Z historii wioski rybackiej i nadmorskiego kąpieliska w Dąbkach</i>	267
KONSTANTY KONTOWSKI (Darłowo), <i>Cmentarze gminy Darłowo</i>	277
ZBIGNIEW SOBISZ (Słupsk), <i>Flora naczyniowa parków dworskich i cmentarzy gminy Darłowo</i>	301
MARIA WITEK (Szczecin), WALDEMAR WITEK (Szczecin), <i>Idea projektu „Żywy skansen Słowino” jako przykład ochrony krajobrazu kulturowego</i>	317

JACEK KABACIŃSKI (Poznań), WŁODZIMIERZ RĄCZKOWSKI (Poznań), <i>Zagrożenia dla dziedzictwa archeologicznego w gminie Darłowo</i>	341
Indeks nazw osobowych	357
Indeks nazw geograficznych.	365
Lista adresowa Autorów	373

Krajobraz naturalny i kulturowy gminy wiejskiej Darłowo udokumentowany w ikonografii archiwalnej

EWA GWIAZDOWSKA* (SZCZECIN)

1. Wprowadzenie

Ziemie otaczające Darłowo, jedną ze stolic średniowiecznego państwa Gryfitów, przez wieki były typowym pomorskim regionem wiejskim zamieszkiwanym przez rybaków i rolników. W zajęciach, charakterze gospodarki, jakiej się podejmowała, miejsca ludność, wykorzystywała właściwości topograficzne terenu ukształtowanego przez lodowiec. Malownicza Ziemia Darłowska to wszak skrawek pofałdowanego lądu przeciętego przez kręte nurty Grabowej i Wieprzy oraz ich dopływy, a od morza oddzielonego pasem jezior przybrzeżnych i wałem wydmy. Teren gminy u progu czasów nowożytnych był silnie pokryty lasami, lecz ich część jeszcze przed końcem XVIII wieku wykarczowano i zamieniono na pola, niezbędne do wyżywienia mieszkańców coraz gęstszej sieci wiejskich osad.

2. Mapy – punkt wyjścia analizy krajobrazu

Proces przekształceń krajobrazu Ziemi Darłowskiej, jej zasiedlenia i zagospodarowywania obserwować można w ikonografii od czasów nowożytnych, najpierw poprzez źródła kartograficzne, poczynając od badań najstarszej dokładnej mapy, tzw. *Wielkiej mapy Pomorza* Lubinusa wydanej w 1618 roku¹. Mapa ta, w skali około 1 : 240 000, została wydru-

* Muzeum Narodowe w Szczecinie.

¹ Mapa znajduje się w zbiorach MNS/Graf 3930.

kowana na podstawie rękopisu sporządzonego przez Eilhardusa Lubinusa na podstawie pomiarów terenowych przeprowadzonych od jesieni 1611 roku do jesieni 1612 roku (Stelmach 2000a: 22–23). Ponadto, autor przy wykreśleniu mapy wykorzystał istniejące już dokumenty. Mapa Lubinusa zawiera podstawowe informacje topograficzne, tzn. sieć hydrograficzną, czyli bieg rzek, oraz położenie i formę jezior, bieg linii brzegowej Bałtyku i pasa wydm nadmorskich. Mówi o naturalnym pokryciu terenu przez lasy, z podziałem na iglaste i liściaste, oraz mokradła, a także o sieci osadniczej – rozmieszczeniu i wielkości miejscowości.

Porównanie tej dokumentacji kartograficznej z dokumentacją zawartą na mapie XXI-wiecznej (Klata-Subicka 2004) pozwala zaobserwować nie tylko niedokładności w pracy dawnego mierniczego, ale i prawdopodobne zmiany wyglądu terenu i jego zagospodarowania. Najbardziej widoczna niezgodność map to bardzo niewielka powierzchnia jeziora Kopań (*Copan See*). Jezioro Bukowskie (*Bukowische See*) również ma mniejszą powierzchnię, niż widać to na późniejszych mapach, ale nie jest to aż tak znacząca różnica. Jezioro to pokazane zostało jako prawie całkowicie otoczone lasem, w którym znajdują się osady leśne oraz obecne wsie: Gleźnowo (*Steinort*) i Bukowo (*Buckow*). Współcześnie z tego lasu pozostały tylko fragmenty: Jałowcowy Las (poza terenem gminy), Las Iwiciński i las na wschód od Bukowa Morskiego. Rozległy obszar leśny pokrywający wschodnią część gminy, który ciągnął się na początku XVII wieku aż poza granice gminy, częściowo został zastąpiony przez pola dawnych osad leśnych, w późniejszych czasach przekształconych we wsie Słowino (*Slavin*) i Jarosław (*Järshagen*) oraz pola wsi Gorzebądz, niezaznaczonej przez Lubinusa. Bieg rzek na mapie, choć uproszczony, odpowiada mniej więcej kierunkowi dawnych głównych koryt Wieprzy i Grabowej. Obecnie brak zaznaczonego przez Lubinusa północnego dopływu Wieprzy wpływającego do niej powyżej Darłowa. W zakresie sieci osadniczej także istnieją różnice między omawianą mapą z 1618 roku i stanem obecnym (Vollack 1986a: 50–51). Lubinus podał położenie 26 miejscowości, a obecnie jest ich 44. Wskazane przez Lubinusa, nie licząc Darłowa, to: Barzowice (*Barcewitz*), Bobolin (*Bobelin*), Boryszewo (*Bußow*), Borzyszkowo (*Renkenhagen*), Bukowo Morskie (*Bukow*), Cisowo (*Citzow*), Dąbki (*Nieuwater*), Dobiesław (*Abteshagen*), Domasławice (*Dameshagen*), Drozdowo (*Drowslow*), Gleźnowo (*Steinfort*), Kopań (*Copan*), Kopnica (*Copens*), Kowalewice (*Cugelwitz*), Krupy (*Grupenhagen*), Palczewice (*Paltzwitz*), Pęciszewko (*Petershagen*), Porzecze (bez podania nazwy), Rusko (*Rushagen*), Słowino (*Slavin*), Stary Jarosław (*Alt Järshagen*), Sulimice (*Cilmitz*), Wicie (*Vitte*), Trzmielewo (*Copnitz* ?), Zielnowo (*Sellen*) i Żukowo Morskie (*Sukow*). W położeniu i nazwach niektórych z tych miejscowości istnieją

pewne niejasności i błędy. Prawdopodobnie oznaczenie bez nazwy na północ od Pęciszewka (*Petershagen*) to Porzecze (*Preetz*). Leżąca na północny wschód od Krup (*Grupenhagen*) powtarzająca się nazwa *Jashagen* odpowiada lokalizacji Borzyszkowa. Natomiast wieś *Copnitz* na północ od Darłowa odpowiada położeniu Trzmielewa. Niektóre miejscowości, tj. Bielkowo (*Belckow*) i Iwięcino (*Wentin*) przez błędne przedstawienie obszaru Jeziora Bukowskiego i terenów na południe od niego znalazły się na terenie gminy Darłowo, choć leżą na Ziemi Koszalińskiej. Z kolei Dobiesław (*Abteshagen*) umiejscowiono błędnie na terenie Ziemi Koszalińskiej. Co ciekawe, pomiędzy Darłowem i Darłówkiem, na lewym brzegu Wieprzy, Lubinus oznaczył ziemie należące do kartuzów (*Carthus*). Jak wiadomo, zakon miał swą siedzibę w Darłowie (Hoogeweg 1925: 827; Krzymuska-Fafius 1996: 289).

Dużo bardziej szczegółowy obraz Ziemi Darłowskiej przedstawiony jest na mapie z około 1780 roku, wykonanej według rysunków Friedricha Wilhelma Carla Schmettau² (Schmidt 1969; Stelmach 2000b: 317). Ta wojskowa mapa Prus złożona z 270 sekcji, z których 33 dotyczą Pomorza, zawiera dokładniejsze odwzorowanie terenu od mapy Lubinusa. Jest zatem bogatsza w informacje zarówno przyrodnicze, jak i traktujące o zmianach cywilizacyjnych. Autor mapy wprowadził je, zastępując zuniifikowane oznaczenia schematyczne opracowaniem plastycznym topografii terenu, skonkretyzowaniem i zagęszczeniem treści rysunkowych i opisowych. W zakresie rzeźby powierzchni uwzględnione zostały: stoki, wzniesienia, wąwozy, koryta rzek. Pozwala to obserwować, jak urozmaicona, zróżnicowana wysokościowo, a przez to malownicza była Ziemia Darłowska. Sieć hydrologiczna jest bardzo rozbudowana i obejmuje, prócz głównych rzek, liczne strumienie, potoki, kanały, z których część posiada własne nazwy. Do Wieprzy poniżej wsi Zielnowo uchodził dopływ złożony z nurtów: Steipnitz (brak polskiej nazwy) i drugiego o nieczytelnej obecnie nazwie. Przybrzeżne jeziora: Bukowskie (*Buckower See*) i Kopań (oznaczone nową nazwą – *Vitter See*) mają kształt linii brzegowej podobny do obecnego.

Schmettau wprowadził obok rysunkowych oznaczeń rodzaju terenu liczne nazwy określające gatunki roślinności bądź sposób zagospodarowania poszczególnych obszarów. Określenia takie, jak: *Bruch*, *Kopf*, *Hütung*, *das Hölztgen*, *Wiese*, itp. przekazują dokładną informację geograficzno-ekonomiczną o położeniu wsi i ich otoczeniu. Przykładowo, na mapie Schmettau można zaobserwować, że wieś Krupy leżała na skraju terenu podmokłego (*Bruch*), przez który przepływał Młyński Potok (*Müh-*

² W zbiorach Archiwum Państwowego w Szczecinie – Kart. 1246, arkusze 3 i 7.

len Bach), a na wschód, za wąskim pasem pól, rozciągał się Królewski Las (*Königl. Forst*). Sąsiednią wieś Zielnowo, leżącą na wzniesieniu na skraju doliny rzeki Wieprza, od południa otaczały łąki, a dalej na obszarze między lasem rędzinowym i położonym na wyniesieniu innym, suchszym typem lasu, który służył do wypasu bydła, wygospodarowano pastwiska trawiaste (oba określone jako *Hutung*). Bardzo dokładnie opisane są okolice Bukowa Morskiego (*See Buckow*). Leżało ono na obszarze lasów bukowych (*Der Buckow*), na północ od których, pomiędzy wsiami Bobolin (*Beblin*) i Porzecze (*Preetz*), rozciągały się olszyny (*Der Grosse Els*). Po między Bukowem i Dąbkami (*Neuwasser*) były lasy brzozowe (*Birke*), od terenów lasu klasztornego (*Monchen*) oddzielone łąką (*Wiese*), przez którą płynęły: Młyński Potok (*Müllen Bach*) i kanał klasztorny (*Closter Graben*). Na południe od wsi znajdowały się rozległe podmokłe pustkowia (*Gross Heyde Bruch*), pola, staw (*Teich*) i łąka (*Wiese*). Szubieniczne Mokradła (*Galgen Bruch*) w okolicy Darłowa (*Rügenwalde*) i Rusowa (*Russ-hagen*) przypuszczalnie stanowią świadectwo wykorzystania tego miejsca na wymierzanie wyroków sądowych.

Istotną warstwę informacyjną mapy Schmettaua stanowi rozbudowana sieć dróg łączących poszczególne miejscowości i umożliwiających dostęp do obszarów intensywnie wykorzystywanych gospodarczo, takich jak rybne jezioro Kopań, w całości otoczone szlakiem komunikacyjnym łączącym się z drogami do Darłowa. Nieregularny bieg i stopień zagęszczenia sieci drożnej wskazuje na intensywność wykorzystania danych obszarów i mówi o kierunkach natężenia ruchu. Na północ od stolicy regionu, gdzie dominowała gospodarka rolnicza, drogi były znacznie liczniejsze i szersze, co oznaczono grubszą kreską niż w południowej, silniej zalesionej części gminy. Wprowadzono też oznaczenia szczegółowe, charakteryzujące pewne odcinki dróg. Wyróżnione są trasy obsadzone drzewami. Zaznaczono mosty i nasypy, takie jak poprowadzony przez dolinę Grabowej, po którym biegnie droga łącząca Bukowo ze wsiami Pęciszewko i Porzecze, prowadząca dalej do alei idącej skrajem Lasu Królewskiego do wsi Rusko.

Na mapie Schmettaua w nowy sposób oznaczone zostało położenie miejscowości. Uwzględniono ich układy ruralistyczne, schematyczne znaki zastępujące planami wsi. Dane przekazane przez Schmettaua mają istotne znaczenie dla badania genezy i nazewnictwa darłowskich wsi. Już w końcu XVIII wieku, jak wskazuje mapa, na południe od Darłowa przebiegały długie ulicówki, które rozbudowywały się w czasach nowożytnych w miarę, jak przybywało nowych, indywidualnych gospodarstw. W północnej części gminy dominowały krótkie wsie o zwartej formie skupionej wokół nawsia. Ta część gminy została zagospodarowana rolniczo wcześniej, w średniowieczu, gdy wsie organizowały się planowo jako zamknięte

przestrzenie organizmy, w których interes wspólnoty przedkładany był ponad sprawy prywatne. Na mapie Schmettaua pojawiła się nazwa miejscowości Porzecze (*Preetz*) oraz przybyło oznaczeń nowych wsi. Były to: Wiekowo (*Wiecker*), Dąbkowice (*Damcker Orth*) – osada rybacka na mierzwi Jeziora Bukowskiego, Sińczyca (*Schöningswalde*) – założona na części wykarczowanego lasu zwanego *Die Zastrower Heyde*, położonego na północ od Lasu Królewskiego. Na omawianej mapie wyraźnie wystąpił problem nazewniczy związany ze wsią *Petershagen*, a wynikający z jej lokalizacji. Mianowicie, usytuowanie miejscowości *Petershagen* na mapie Schmettaua odpowiada obecnej wsi Jeżyce, a nie wsi Pęciszewko. Miejscowość ta już około 1780 roku dzieliła się na *Alt* i *Neu Petershagen*. Rozbudowując się wzdłuż drogi południe–północ, rozwinęła się w obecne Jeżyczki, Jeżyce i Pęciszewko. Omawiana mapa zawiera też inne nieścisłości. Jedną z miejscowości uwzględnioną przez Lubinusa, mianowicie Barzewice, pominięto. Ponadto, rozmieszczenie wsi w rejonie północnej części jeziora Kopań wskazuje na brak precyzji w odwzorowaniu przez Schmettaua tej części terenu.

Dokładnego i wszechstronnego obrazu kartograficznego gminy Darłowo dostarcza dopiero Pruska Mapa Królewska (*Königl. Preuss. Landes-Aufnahme*) z 1889 roku, wykonana w skali 1:25 000³ i wykreślona według niej mapa państwowa drukowana w skali 1:100 000 (*Reichskarte, Kreis Schlawe*) korygowana w 1940 roku⁴. Jest to oparta na dokładnych pomiarach geodezyjna mapa poziomicowa, dzięki czemu wiernie i plastycznie przedstawia rzeźbę terenu z podaniem wysokości wzniesień. Dzięki zastosowanej skali uwzględnia także niewielkie obiekty, m.in. szaniec usypany wzdłuż wybrzeża na wysokości Żukowa Morskiego (*See Suckow*). Informuje szczegółowo, z zaznaczeniem granic, o charakterze terenu i szacie roślinnej, naturalnej i związanej z gospodarką rolną: o terenach piaszczystych, podmokłych, zalesionych drzewami iglastymi i liściastymi, łąkach, polach, ogrodach, alejach, grupach drzew. Mapa przedstawia dokładną sieć hydrologiczną, obejmującą cieki naturalne i sztuczne oraz jeziora z oznaczeniem granic linii brzegowej i występowania przybrzeżnej roślinności wodnej. Zawiera też wszystkie elementy zagospodarowania terenu: sieć drożną włącznie z przecinkami leśnymi i określeniem rodzaju drogi oraz jej przebiegu przez mosty, wąwozy czy po nasypach, a także bieg linii kolejowej.

W końcu XIX wieku teren gminy był już zagospodarowany w takim stopniu, jaki można obserwować na obecnych mapach. Lasy zajmowały

³ W zbiorach Archiwum Państwowego w Szczecinie – Kart. 317, arkusz 8: Grunenhagen i arkusz 9: Rügenwalde.

⁴ W zbiorach Archiwum Państwowego w Szczecinie – Kart 1645.

powierzchnię analogiczną do dzisiejszej i były to lasy gospodarcze, na co wskazuje ich gęsty i regularny podział przecinkami. Uwagę zwraca bardzo gęsta sieć dróg polnych i równie silnie rozbudowane osadnictwo oraz śródpolne obiekty gospodarcze. Treść mapy wzbogacają, podobnie jak u Schmettaua, nazwy terenowe: cieków, lasów, wzniesień czy dolin. Rozległe torfowiska na zachód od Słowina zwały się *Schlawiner Moor*, w okolicy Sulimic były wzgórza *Pigow Berg* i *Klewer Berg*, dolina potoku łączącego Wieprzę z jeziorem Kopań nazywała się *Ruden Thal*, a rzeka, do której wpadał ten potok – *Stibnitz*, natomiast strumień wpływający do Wieprzy przed Darłowem zwany był *Frankwitz*.

Szczególnie ważne są znajdujące się na mapach królewskiej i rządowej dane dotyczące osadnictwa, to znaczy: plany miejscowości, położenie i układ przestrzenny poszczególnych wolnostojących budynków oraz urządzeń i zakładów produkcyjnych, czyli zagród, wiatraków, młynów, cegielni. Dokładne i szczegółowe plany miejscowości dokumentują: siatkę ulic, rozmieszczenie i wielkość zagród oraz wszystkich tworzących je budynków, wielkość i zasięg parceli, położenie kościołów i obszar cmentarzy, lokalizację i wielkość stawów wiejskich, zadrzewienie parceli i dróg. Dane te kształtują wszechstronny obraz wszystkich darłowskich wsi, ponieważ mapa uwzględnia już istniejące obecnie miejscowości: Czarnolas (*Forsthaus Neuenhagen*), Gleżnówko (*Neu Steinort*), Gorzebądz (*Gohrbandshof*), Kępkę (*Karlskamp*), Kowalewiczki (*Neu Kugelwitz*), Leśnicę (*Fichtberg*), Nowy Jarosław (*Neu Järshagen*), Nowy Kraków (*Neu Krakow*), Rózkowo (*Rehbockhagen*), Słowinko (*Neu Schlawin*), Trzmielewo (*Tummelberg*), Wiekowice (*Wiek*), Zagórzyn (*Vosshagen*), Zakrzewo (*Sackshöhe*), a także obecnie nieistniejące: *Forsthaus Buckow* i *Wilhelmsheide* na północ od Żukowa, *Forsthaus Vosshagen* na południe od Domasławic, *Forsthaus Wolfshagen* na południowy wschód od Starego Jarosławia.

3. Ikonografia krajobrazów

Formy krajobrazu gminy darłowskiej schematycznie odwzorowane na mapach zostały skonkretyzowane na rysunkach dokumentacyjnych, zdjęciach, kartach pocztowych i kompozycjach artystycznych przedstawiających zarówno wsie, jak i ich okolice⁵. Wymowne jest porównanie fotograficznej panoramy Cisowa (Wockenfuss 1989: 1308) z artystycznym, geometryzującym wyobrażeniem Cisowa w pejzażu na jednej z kart pocztowych (Ryc. 1) z cyklu drzeworytowych darłowskich (Anonim 1992: 84).

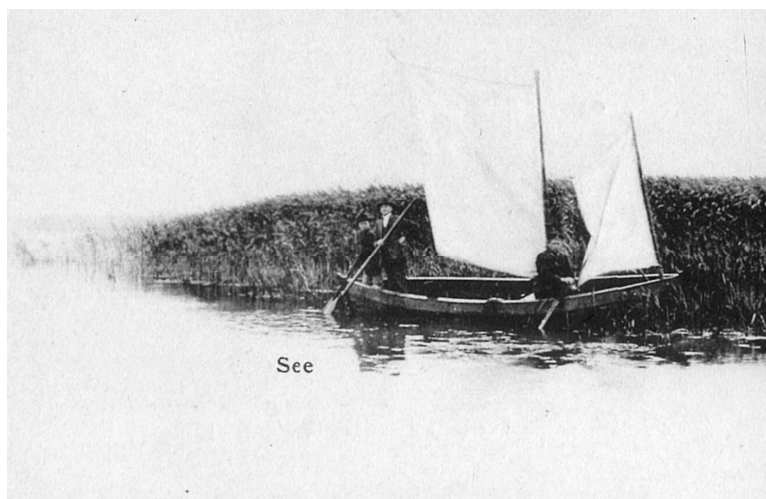
⁵ Panu Janowi Sroce dziękuję serdecznie za uzupełniającą ikonografię i przygotowanie do druku materiału ilustracyjnego.

Zdjęcie, mimo zachowanej wierności, nie oddaje sytuacji terenowej, położenia wsi na wzniesieniu i jej dominacji nad okolicznymi lekko pofalowanymi polami i łąkami. Natomiast dobrze te warunki topograficzne uchwycił anonimowy autor ryciny.

Ryc. 1. Zbigniew Białożył, *Panorama Cisowa*, drzeworyt, karta pocztowa

Obok pejzażu rolniczego charakterystyczny dla gminy był krajobraz związany z gospodarką rybną. Utrwalony on został na zdjęciu brzegu Jeziora Bukowskiego z prostymi łodziami rybackimi suszącymi się na piasku płaskiego brzegu, na tle trzcin czy na widokówce ukazującej dwumasztową łódź rybacką z ożaglowaniem rozprzowym (Ryc. 2).

Ryc. 2. Łódź rybacka na jeziorze Bukowo w okolicy Dąbek, karta pocztowa (zbiory Jana Sroki)

Blizszych wiadomości o wyglądzie zabudowy darłowskiej gminy dostarcza publikacja XVIII-wiecznych projektów budownictwa, a przede wszystkim materiały inwentaryzacyjne z XIX i XX wieku oraz XX-wieczne karty pocztowe i zdjęcia pamiątkowe.

3.1. Kościoły w krajobrazie wsi

Najstarszymi zachowanymi we wsiach budowlami były gotyckie kościoły. Stanowiły one istotny, dominujący element wiejskiego krajobrazu. Wartościowe artystycznie i współkształtujące pejzaż wiejski są także kościoły wzniesione później, ryglowe – XVIII-wieczne i ceglane – neogotyckie, pochodzące z XIX i początku XX wieku. Inwentaryzacja zabytków przeprowadzona w koszalińskim w końcu XIX wieku (Böttger 1892) obejmowała również autorskie rysunki planów, przekrojów i widoków kościołów wiejskich oraz ich fragmentów i pewnych elementów wyposażenia. Dokumentuje ona ówczesny wygląd i niektóre plany kilku gotyckich kościołów gminy darłowskiej. Dzięki temu, że budowle te w: Dobiesławiu, Barzowicach, Bukowie Morskim, Krupach, Starym Jarosławiu i Cisowie (Böttger 1892: 1–11, 33–34, 38–39, 145–146) zachowały się do czasów obecnych, rysunki pozwalają zweryfikować, czy przez ostatnie ponad 100 lat ich forma pozostała niezmienną. Ikonografię uzupełniającą, szczególnie istotną jako dokumentacja wyglądu i wyposażenia wnętrza, stanowią archiwalne zdjęcia wykonane w latach 30. XX wieku przez Pommerisches Landesmuseum w Szczecinie. O wartości XIX- i XX-wiecznych materiałów ikonograficznych świadczy porównanie wyglądu kościoła w Barzowicach od strony południowej na rysunku inwentaryzacyjnym (Böttger 1892: 7) z późniejszą fotografią (Pommerening 1989: 841). Böttger przedstawił kościół przed restauracją, w trakcie której przywrócono oknom gotycką formę, likwidując przemurowania, a w górnej partii wieży, w łuku blendy zamontowano zegar. Blendę tę przepruto ponadto kilkoma oknami.

Świątynie gminy darłowskiej to typowe niewielkie kościoły wiejskie, jednonawowe, wielobocznie zamknięte od wschodu, a od zachodu poprzecinane wieżą na planie kwadratu. Do bocznych elewacji naw przylegają pomocnicze pomieszczenia kruchty i zakrystii. Przykład takiego kościoła stanowiła znana z obrazu W. Borchmanna budowla w Domasławicach, wzniesiona przypuszczalnie w XIV wieku, której okna przemurowano w pierwszej połowie XIX wieku (Loose 1989: 873–875) (ryc. 3). Drugi przykład to także XIV-wieczny kościół w Cisowie, istniejący w niezmienną formie od czasu XIX-wiecznej inwentaryzacji (Böttger 1892: 145; Wocken-fuss 1989: 1307). Fotografia z prywatnych zbiorów dokumentuje widok

świątyni od południowego zachodu, z przylegającą do wieży ceglana budowla z ostrołukowym portalem i schodkowym szczytem zdobionym okulesem oraz również schodkowo rozmieszczonymi blendami (Ryc. 4). Inny tego typu kościół, z wieżą nakrytą dachem namiotowym, wznosi się w Starym Jarosławiu. Dawne zdjęcia pokazują go z kilku stron: od północnego wschodu⁶, od południa⁷ i od południowego wschodu⁸. Wnętrze tego kościoła na początku XX wieku, podobnie jak innych wiejskich świątyń na Ziemi Darłowskiej, nakryte było belkowym stropem. Kościół posiadał typowe wyposażenie: romańską kamienną chrzcielnicę oraz bogato rzeźbione dzieła barokowe – ołtarz i ambonę. Wnętrze oświetlał piękny, kutły w mosiądzu pająk (Ryc. 5). Zdjęcie z Jeżyc przedstawia kościół o podobnej sylwetce, wraz z cmentarzem, na którym nad grobami wznoszą się liczne żeliwne krzyże o charakterystycznych, trójlistnie zakończonych ramionach. Nieco inną formę ma kościół w Krupach, gdyż jego wieżę wieńczą blendowe szczyty zwrócone na północ i południe, a nakrywa ją dach dwuspadowy⁹. We wnętrzu tego kościoła udokumentowano gotycką grupę *Ukrzyżowania*, pochodzącą z głównego ołtarza¹⁰. Widok kościoła w Krupach od strony nawy południowej stanowił ozdobę pocztówki *Gruss aus Grupenhagen*, wydanej około 1900 roku (Hirschau 2003: 65) (Ryc. 6). Dwa z wymienionych kościołów: w Starym Jarosławiu i w Krupach, upamiętnił w 1920 roku Richard Zenke na rysunkach piórem w tuszu (Rosenow 1922: 80–81).

Ryc. 3. W. Borchmann, *Kościół w Domasławicach*, obraz (Loose 1989: 875)

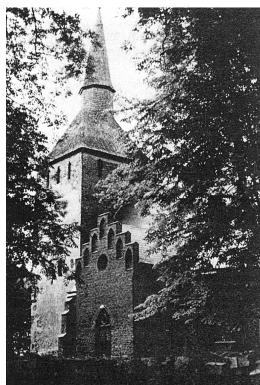
⁶ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 16559.

⁷ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 4328.

⁸ Herder-Institut Marburg, Bildarchiv, Göttingen Bildwerk 4/29 Schlawe, A–Q; zdjęcie ze zbiorów prywatnych.

⁹ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. F XIII/1075.

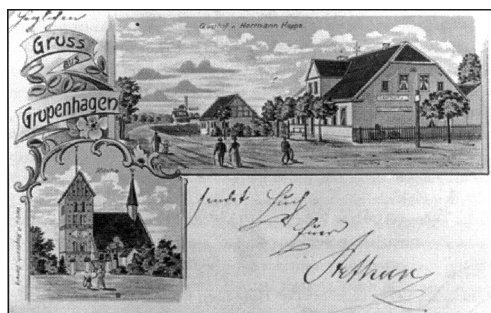
¹⁰ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 14323.

Ryc. 4. Kościół w Cisowie od południowego zachodu (Neubüser 1990: 91)

Ryc. 5. Wnętrze kościoła w Starym Jarosławiu (Muzeum Narodowe w Szczecinie – A/Fot. 4329)

Ryc. 6. Pocztówka z Krup, z około 1900 roku (Hirschau 2003: 65)

Pocztówka z lat międzywojennych z Kowalewic wyraźnie przedstawia położenie i znaczenie budowli kościelnej w historycznym układzie przestrzennym wsi (Maass 1989: 817) (Ryc. 7). Prezentuje mianowicie kościół stojący na niewielkim wzniesieniu nawsia, wraz z cmentarzem, otoczony szeroką drogą, dominujący nad zwartą zabudową chłopską rozplanowaną wokół nawsia.

Z innych świątyń na uwagę zasługuje kościół stojący w Dobiesławiu, który posiada monumentalną formę z westwerkiem zwieńczonym igliczką i wysoką południową dobudówką przypominającą ramię transeptu oraz rzadkie, wieloboczne, spłaszczone zamknięcie nawy od wschodu. Te cechy budowli podkreśla inwentaryzacyjny rysunek wykonany piórem przez Böttgera z zabiej perspektywy (Böttger 1892: 1, 3). Zdjęcie cmentarza, zrobione przypuszczalnie po II wojnie światowej, upamiętnia zabytkowe ogrodzenie z kutych prętów (Schwarz 1986: 795).

Ryc. 7. Widok nawsia w Kowalewiczach, pocztówka z okresu międzywojennego (Maass 1989: 817)

Wielostronną dokumentację zgromadzono także do wyróżniającej się wśród świątyń gminy darłowskiej wielkością i planem budowli w Bukowie Morskim (Kalita 1976: 171–211). Powstała ona w średniowieczu jako kościół klasztorny cystersów: trójnawowy, poprzedzony wieżą zwieńczoną iglicowym hełmem, z wydzielonym przestrzennie pięciobocznym prezbiterium, co upamiętniono na dawnej fotografii¹¹ i rysunek inwentaryzacyjny (Böttger 1892: 9). Kościół posiada bogate gwiaździste sklepienia w nawie głównej i chórze, dobrze widoczne na planie i przekroju inwentaryzacyjnym (Böttger 1892: 9) oraz archiwalnej fotografii wnętrza¹² i pocztówce (Ryc. 8). Przed II wojną światową świątynia była wyposażona w sprzęty, z których tylko część się zachowała. Gotycki pentaptyk, rzeźbiony i malowany, obecnie będący własnością Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Koszalinie, nie posiada już ażurowego zwieńczenia, znanego tylko ze zdjęcia¹³. Zdjęcie to dokumentuje też formę wnętrza szafy ołtarzowej. Wypełnia je kompozycja *Sacra Conversazione*, przedstawiająca Madonnę z Dzieciątkiem, której towarzyszą św. Jan Chrzciciel i św. Jan Ewangelista oraz figury ośmiu świętych (na skrzydłach). Na archiwalnych fotografiach omawianego kościoła widoczne są ponadto: bogato rzeźbiona, późno-renaesansowa ambona oraz szczególnie cenne gotyckie siedzisko przeora, zdobione rozbudowaną inskrypcją i snycerskiej roboty polichromowanym zwieńczeniem z motywami rozet i fleuronów (Ryc. 9).

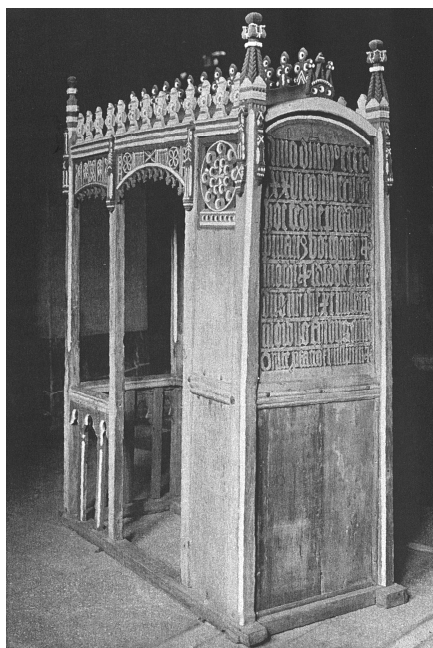
¹¹ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 16265.

¹² Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 14603.

¹³ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 14282.

Ryc. 8. Bukowo Morskie, widok wnętrza kościoła w stronę ołtarza, pocztówka (zbiory Jana Sroki)

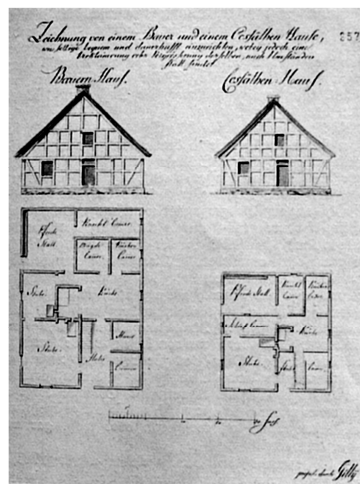

Ryc. 9. Bukowo Morskie, siedzisko opackie z kościoła (Muzeum Narodowe w Szczecinie – A/Fot. 14583)

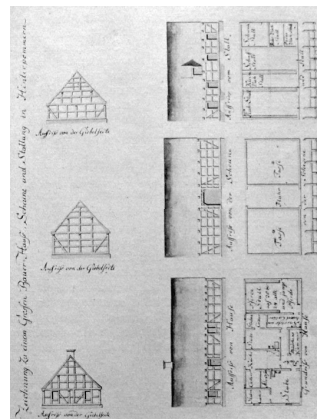
3.2. Zagrody i zabudowa wsi

Bogatą dokumentację ikonograficzną, o szerokim zakresie czasowym, posiada chłopska zabudowa darłowskich wsi, przede wszystkim chałupy rybaków. W drugiej połowie XVIII wieku w Prusach, w ramach idei racjonalnego, oszczędnego gospodarowania, administracja budowlana kierowana przez głównego budowniczego państwa Davida Gilly, opracowała zunifikowane projekty budynków wiejskich, zróżnicowane pod względem funkcji. Z założenia miały one optymalnie pełnić swą rolę. Z publikacji znane są projekty przykładowych chałup chłopskich, zróżnicowane pod względem wielkości i rozplanowania, odmiennego dla chłopu bogatego, zatrudniającego służbę od tych dla chłopu biedniejszego, gospodarzącego samodzielnie. Typy te opracował w 1784 roku David Gilly (Helmigk 1938: 55) (Ryc. 10). W 1783 roku budowniczy krajowy Wiedeburg dla całego pruskiego Pomorza przygotował projekt wzorcowej zagrody, złożony z chałupy, stodoły i budynku inwentarskiego (Helmigk 1938: 59) (Ryc.11). Znany jest także projekt leśniczówki nadleśniczego z 1781 roku, przeznaczony dla wszystkich wschodnich prowincji państwa (Helmigk 1938: 53) (Ryc. 12).

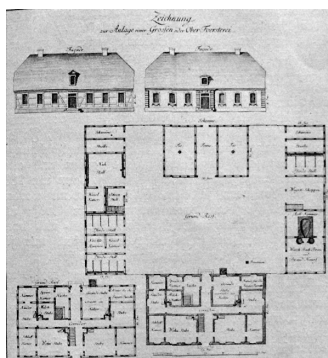
Zgodność proponowanych rozwiązań obserwować można, porównując projekt chałupy ze zdjęciem domu pochodzącego z około 1800 roku, wykonanego w technice ryglowej i nakrytego półbrogowym dachem, pięciosiową elewacją wejściową, zwróconego do drogi (Helmigk 1938: 61). Istotna

Ryc. 10. David Gilly, projekty chałup chłopskich, 1784, rysunek piórem (Helmigk 1938: 55)

Ryc. 11. Projekt wzorcowej zagrody opracowany przez Wiedeburga z 1783 roku, rysunek piórem (Helmigk 1938: 59)

Ryc. 12. Projekt leśniczówki z 1781 roku, rysunek piórem (Helmigk 1938: 53)

różnica zewnętrzna to zastosowanie we wzniesionym budynku dachu półbrogowego zamiast prostszego i tańszego – siodłowego. Powodem mogła być potrzeba nawiązania do formy chałupy dolnosaskiej, silnie zakorzenionej w tradycji budowlanej Pomorza. Natomiast zgodny z projektem, mimo różnicy w szczegółach, jest widok szkoły w Busowie, mieszczącej się w parterowym ryglowym budynku nakrytym dachem siodłowym (Anonim 1989: 863).

Kształty chałup wznoszonych zgodnie z tradycją wywodzącą się ze zwyczajów dolnosaskich chłopów, którzy przywędrowali na Pomorze w średniowieczu, niejednokrotnie w pierwszej połowie XX wieku były dokumentowane fotograficznie. Chałupy tego typu znajdowały się przede wszystkim w Dąbkach (co pokazują zdjęcia Beiersdorfa z 1932 roku¹⁴), Dąbkowicach¹⁵ (Ryc. 13, 14), Słownie¹⁶, gdzie obecnie są jeszcze zachowane, a także w Cisowie (Wockenfuss 1989: 1309). O ich starej tradycji świadczą archiwalne fotografie szerokofrontowych chałup bogatych chłopów w Krupach, z których jedna pochodziła z 1717 roku¹⁷, czy w Gleźnie, gdzie udokumentowano kurną chatę (Ryc. 15). To archiwalne zdjęcie informuje także o sposobie zagospodarowania otoczenia chałupy małego chłopca. Przed drzwiami znajdował się mały ogródek, do bocznej ściany przybudowana była niewielka szopa, poddasze wykorzystywano jako magazyn. Dom ocieniały drzewa, o które dbano, osłaniając młode sadzonki sznurkami rozpiętymi na palikach.

¹⁴ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. V/333.

¹⁵ Negatywy w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 16696/1–2 i 16695/1–2.

¹⁶ Negatywy w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 16218/1–4; 16219/1–2; 16220/1–4.

¹⁷ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. F XIII/1077.

Ryc. 13. Chałupa w Dąbkowicach (Muzeum Narodowe w Szczecinie)

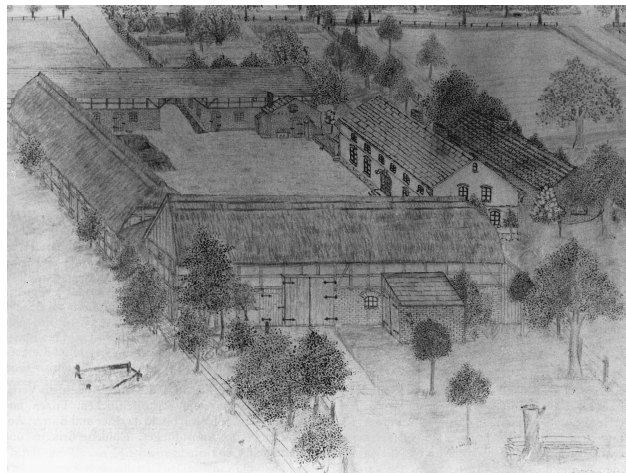
Ryc. 14. Chałupa w Dąbkowicach (Muzeum Narodowe w Szczecinie)

Ryc. 15. Gleźnowo, kurna chata (Muzeum Narodowe w Szczecinie – A/Fot. 1233)

Zabytkowe zagrody w Krupach zostały w 1962 roku dokładnie zinventoryzowane i opracowane przez etnografów z Münster w ramach projektu dokumentacji dworów pomorskich. Bogaty materiał ilustracyjny został opublikowany (Boje 1989: 916–920), a także porównywany z formami budownictwa w sąsiednich gminach (Gorzyca, gm. Malechowo) i innych okolicach Pomorza (Trzebiatów nad Regą) (Hinz 1990: 18).

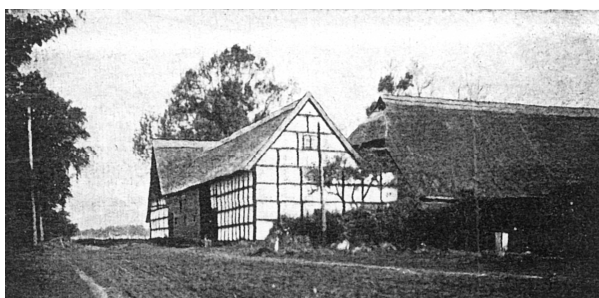
Specyficznym pomorskim typem zagrody był zwarty dwór czworoboczny, tzw. *Vierkanthof*, na co wskazuje umieszczenie go na obrazkowej mapie prowadzącej przez obiekty szczególnie ważne dla kultury regionu. Widoczna jest na niej czworoboczna zagroda w Starym Jarosławiu (Szalewska 2002: Tabl. 1B). Inna tego typu zagroda, należąca do bogatego chłopa z Wiekowic, została narysowana około 1939 roku w ujęciu z lotu ptaka przez Dorotheę Trenkler (1989: 1271) (Ryc. 16).

Ryc. 16. Dorothea Trenkler, *Wiekowice, czworoboczna zagroda*, rysunek piórem (Trenkler 1989: 1271)

Malowniczy wygląd starych ryglowych chałup, stopniowo stających się egzotycznym elementem w coraz nowocześniejszym, murowanym krajobrazie wsi, inspirował też artystów. Właśnie na Ziemi Darłowskiej znajdowali oni ciekawe motywy do swoich prac. Immanuel Meyer-Pyritz upamiętnił na rysunku kredką zagrodę w Dąbkach (König 1939: 63), a Ruth Ursula Schlüter-Hildebrand malowała chałupy rybackie w Bukowie Morskim (Hildebrand 1978: 34). Richard Zenke w 1920 roku wykonał rysunkowe studium kurnej chaty koło Darłowa (Gosch 1986: 487). Fascynacja motywami starych ryglowych chałup skłoniła Otto Kuskego do

stworzenia w 1940 roku cyklu akwarel poświęconego zagrodom powiatu sławieńskiego, przechowywanego obecnie w Muzeum Zamku Książąt Pomorskich w Darłowie. Znalazły się w nim kompozycje z widokami z okolic Darłowa. Jedno z charakterystycznych ujęć – zza otwartej bramy wjazdowej na podwórze – przedstawia fragment należącej do rodziny Wänder czworobocznej zagrody w Bukowie Morskim: naroże domu mieszkalnego i budynek gospodarczy z wyszką, czyli gankiem obiegającym piętro (Tabl. I: A). Inna akwarela ukazuje pejzaż mierzei Jeziora Bukowskiego z szeregiem chałup rybackiej wsi Dąbkowice i wąskim pasem pól oddzielających je od nadmorskich wydm (Tabl. I: B). W Wiekowie Kuske upamiętnił rozłożystą chałupę o strzesze zieleniejącej od mchu, nadając jej symboliczny wymiar przez zastosowanie ujęcia od dołu (Tabl. II: A). Na akwareli ze Słowina natomiast przedstawił fragment brukowanego podwórza ze starą studnią obitą deskami na tle węgła wiekowej stodoły o pożółkłych ścianach (Tabl. II: B). Kompozycje Kuskego wiernie oddają materię wiejskiego budownictwa i jego nadwątlony przez czas wygląd.

Ryc. 17. Bobolin, zagroda wójta, fotografia inwentaryzacyjna wykonana przez Gohrbandta (Borchers 1934: 14)

Pośród omawianych widoków chałup kształtem nawiązującym do budownictwa kolonizatorskiego wyróżnia się zagroda wójta w Bobolinie, sfotografowana przez Gohrbandta w ramach inwentaryzacji obiektów etnograficznych, prowadzonej przez Borchersa (Borchers 1934: 14). W skład tego założenia na planie czworoboku wchodziły dwa budynki ryglowe z rygli tworzących regularną kratę, nakryte dachami siodłowymi, oraz szeroki i długi budynek o dachu półprogowym (Ryc. 17).

Na Ziemi Darłowskiej w okresie międzywojennym istniało jeszcze wiele zagród wznoszonych w tradycyjnych technikach, co dokumentują zdjęcia zachowane wśród rodzinnych pamiątek czy popularyzowane na

kartach pocztowych. Należy do nich m.in. zdjęcie ryglowej zagrody Paula Mutza w Gleźnowie (Krüger 1989: 1213) (Ryc. 18) czy zdjęcie chłopskiego domu w Żukowie Morskim (Schmidt 1989: 1183).

Ryc. 18. Gleźnowo, zagroda ryglowa Paula Mutza (Krüger 1989: 1213)

Dawne chałupy z czasem zmieniały funkcję i w związku z tą zmianą były nieraz rozbudowywane, otrzymując oryginalną formę, jak chałupa w Starym Jarosławiu, której widok umieszczono na pocztówce. Dom przebudowano, poszerzając parter, i przekształcono w piekarnię¹⁸. O trwaniu przy tradycji budowlanej i jednoczesnych staraniach o poprawę wyglądu domów w związku ze zmianą ich funkcji świadczą zdjęcia chałupy w Jeżycach, domu Franza Holzfußa, wykonane około 1911 roku i około 1920 roku (Ryc. 19). Widoczne jest pokrycie tynkiem ryglowej ściany szczytowej, uprzednio szalowanej deskami i wykonanie opasek okiennych.

Ryc. 19. Jeżyce, chałupa Franza Holzfußa w 1911 (z lewej) i 1920 roku (z prawej)

¹⁸ Herder-Institut Marburg, Bildarchiv, nr inw. 137 455.

Zwyczaj budowania domów na sposób dolnosaski był tak silny, że nawiązywano do niego także w budownictwie murowanym z przełomu XIX i XX wieku, czego przykład stanowił znany z pocztówki międzywojennej zajazd w Starym Jarosławiu¹⁹. Dawnej formie w tym przypadku nadano okazalszy rys przez dodanie klasycyzującej wystawki.

Stosunkowo uboga jest ikonografia dotycząca dawnych budynków gospodarczych. Jej przykład stanowią: zdjęcie piekarni w Cisowie z 1924 roku, należącej do wyposażenia zagrody rodziny Bewersdorf, archiwalna fotografia oszalowanej deskami i krytej strzechą stodoły w Jeżycach (Ryc. 20), młyna w Porzeczu, w którego kształcie odnaleźć można cechy osadnictwa XVIII-wiecznego (Ryc. 21).

Ryc. 20. Jeżyce, stara stodoła (Muzeum Narodowe w Szczecinie – A/Fot. IX/710)

Ryc. 21. Porzecze, młyn ryglowy

3.3. Mieszkańcy i ich domy

Ikonografia dokumentalna odnosząca się do gminy darłowskiej obejmuje także widoki wnętrza chałup, choć ograniczone do przedstawień fragmentów pomieszczeń kuchennych, w miejscowościach: Słowo²⁰, Porzecze²¹ i Dąbki²². Zinventaryzowano wygląd otwartych, łukowo sklepionych pieców, dostawionych do nich murowanych kuchni z fajerkami, sprzętów i narzędzi użytkowanych przez gospodynie. Najlepsza dokumentacja zebrana została w Słownie. Uwidoczniono położenie pieca w sieni nakrytej belkowym stropem. Jak wynika ze zdjęć, w kuchniach były już

¹⁹ Herder-Institut Marburg, Bildarchiv, Göttingen Bildwerk 4/29 Schlawe, A–Q.

²⁰ Negatywy w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 16221, 16222/1–2, 16223/1–3.

²¹ Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. 3847.

²² Negatyw w Muzeum Narodowym w Szczecinie – A/Fot. V/334.

używane głównie sprzęty metalowe: sagany, garnki, rondle, czajniki, puszki, miski, wiadra. Ustawiano je na kuchni, podłodze, ławach, wieszano na ścianach (Ryc. 22). Do palenia używano szczap drewna rąbanych siekierkami na długich trzonkach.

Ryc. 22. Słowino, piec w sieni chałupy (Muzeum Narodowe w Szczecinie – 16223/2)

Nie tylko architektura i otoczenie, ale i wygląd mieszkańców gminy darłowskiej został udokumentowany. Dwie spośród wymienionych fotografii kuchni pokazują też stroje codzienne wiejskich kobiet sportretowanych przy kuchni (Ryc. 23). Ubiory męskie, rybaków podczas pracy przy łodziach, a także kobiet i dzieci z rybackich rodzin dokumentuje pocztówka z Dąbek (Csallner 2005: 147) (Ryc. 24). Odmienność strojów przedstawicieli ziemiaństwa od odzieży pracowników majątków dokumentuje zdjęcie wykonane w 1927 roku w Żukowie Morskim przy wyjątkowej okazji – zakupu pierwszej rolniczej maszyny o napędzie mechanicznym – powodu do dumy właścicieli, wyrażonej potrzebą sfotografowania się wraz z maszyną (Ryc. 25).

Stroje codzienne mieszkańców wsi, świadczące o ich pozycji społecznej bądź wykonywanej pracy, dokumentują pamiątkowe fotografie wykonywane na tle domu czy firmy. Ich przykładem jest zdjęcie domowników na tle, zapewne odnowionej, ryglowej chałupy typu dolnosaskiego, należącej do Hugona Dählinga w Sińczycy (Schmökel 1989: 1168) (Ryc. 26). Formy ubiorów dzieci najczęściej były utrwalane na zbiorowych zdjęciach szkol-

TABLICA I

A. Otto Kuske, *Bukowo Morskie, widok z bramy na dziedziniec chałupy rybackiej*, 1940, akwarela (zbiory: Muzeum - Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie)

B. Otto Kuske, *Dąbkowice, widok wsi rybackiej*, 1940, akwarela (zbiory: Muzeum - Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie)

TABLICA II

A. Otto Kuske, *Wiekowo, stara chałupa*, 1940, akwarela
(zbiory: Muzeum - Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie)

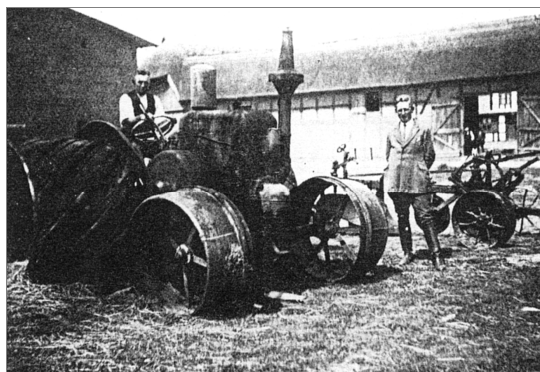
B. Otto Kuske, *Słowino, studnia z żurawiem*, 1940, akwarela
(zbiory: Muzeum - Zamek Książąt Pomorskich w Darłowie)

Ryc. 23. Słowino, gospodyni przy kuchni dostawionej do starego pieca
(Muzeum Narodowe w Szczecinie – 16222/2)

Ryc. 24. Dąbki, rodziny rybackie pracujące przy łodziach, pocztówka (zbiory Jana Sroki)

Ryc. 25. Żukowo Morskie, nowy ciągnik rolniczy na podwórzu folwarku

nych, do których należy pamiątkowa fotografia, z roku 1928, uczniów z Pęciszewka (Mielke 1989: 801). Informacje o strojach świątecznych przekazywano na zdjęciach okolicznościowych, takich jak fotografia zespołu mandolinistów (Krüger 1989: 1213), a przede wszystkim zdjęciach upamiętniających ważne uroczystości rodzinne, np. śluby (wesele Willy'ego i Mety Trenkler w Wiekowicach w 1930 roku – Trenkler 1989: 1269) i dni świąteczne (święto gildii strzeleckiej w Nowym Jarosławiu na początku lat 30. XX wieku – Köpke 1989: 1041).

Ryc. 26. Sińczycza, rodzina przed odnowioną chałupą ryglową (zbiory Jana Sroki)

3.4. Nowe elementy w krajobrazie wsi

Znany z dawnych pocztówek przekaz ikonograficzny dotyczący gminy darłowskiej informuje przede wszystkim o przemianach krajobrazu wsi związanych z rozwojem cywilizacyjnym. Przedmiotem zdjęć pocztówkowych były nowe murowane budynki szkół, mleczarni, dworców kolejowych, a także nowo wzniesionych osiedli domów chłopskich. Relikty dawnej zabudowy pojawiały się na ogólnych widokach wsi – w formach zajazdów i sklepów, zwykle powstających w dawnych chałupach, z czasem przebudowywanych i powiększanych.

Nowym elementem wsi po I wojnie światowej stawały się pomniki wojenne ustawiane w centrum miejscowości. Ich przedstawienia umieszczano nieraz na pocztówkach ze względów patriotycznych. Ponadto, pomniki były powodem dumy, gdyż wzbogacały wygląd wsi. Typowym przykładem zestawienia widoków na pocztówce fotograficznej z lat 20. XX wieku jest karta z Wiekowa, obejmująca panoramę miejscowości, widok murowanego sklepu z przełomu XIX i XX wieku oraz murowanego dworca w stylu wernakularnym, nawiązującym do dawnego miejscowego budow-

nictwa (Korden 1983: 92). Sam dworzec zdobił też osobną pocztówkę (Trenkler 1989: 1272) (Ryc. 27). Na karcie z Barzowic umieszczono widoki sklepu i szkoły, mieszczących się w murowanych budynkach o formach wernakularnych, oraz przedstawienie budynku o charakterze przemysłowym (mleczarni połączonej z młynem), przypuszczalnie już zasilanym energią elektryczną (Pommerening 1989: 841) (Ryc. 28). Inny dworzec upamiętniony na pocztówce (w Nowym Jarosławiu) łączy rysy wernakularne z nowoczesnym kształtem modnym w projektach od początku XX wieku (Vollack 1986b: 273). Widokówka z Zakrzewa (Last 1989: 1147) przedstawia nowy budynek szkoły, standardowy dom, jakie stawiano na nowych osiedlach. Jest na niej także stary wiatrak, relikw dawnej gospodarki, rzadziej uwzględniany na pocztówkach.

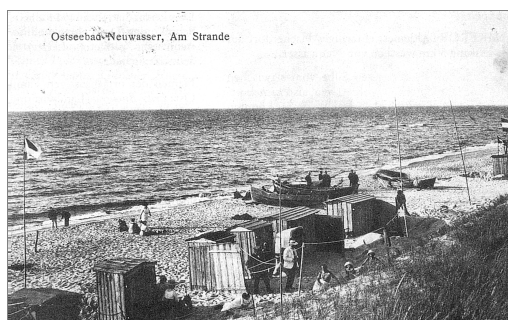
Ryc. 27. Wiekowo, dworzec kolejowy, pocztówka (zbiory Jana Sroki)

Ryc. 28. Barzowice, karta pocztowa z widokiem sklepu, kościoła, mleczarni i szkoły (Pommerening 1989: 841)

Pośród widoków budownictwa Ziemi Darłowskiej nie mogło zabraknąć przedstawień leśniczówek – wszak lasy stanowiły jedną z ważnych dziedzin gospodarki. Niektóre z leśniczówek mieściły się jeszcze w dawnych ryglowych chałupach, a inne, do których należała leśniczówka w Jeżyczkach (Last E. 1989: 1087), już w domach murowanych z cegły, krytych dachówką ceramiczną.

Nadmorskie położenie gminy spowodowało, że zaczęto też doceniać jej walory kuracyjne i wypoczynkowe. Popularną miejscowością stały się Dąbki, których charakterystyczny pejzaż z drewnianymi kabinami kąpielowymi przypominającymi szopy, ustawionymi dla letników w pobliżu suszących się łodzi rybackich i stanowisk pracy rybaków naprawiających sieci, upamiętniono na fotografii z początku XX wieku (Steltner 1989: 1053) (Ryc. 29). Sława Dąbek stała się też przypuszczalnie przyczyną tego, że właśnie w tej miejscowości szczególnie dostrzeżono walor malowniczości i egzotyki zawarty w dawnym budownictwie. Chałupy z Dąbek, także z malowniczym widokiem suszących się sieci, znaleźć można nie tylko na dokumentalnych, ale i na wielu pamiątkowych zdjęciach (Bürger 2003: 144; Scheller 1990: 55) (Ryc. 30).

Ryc. 29. Dąbki, plaża z przebieralniami dla letników (Steltner 1989: 1053)

Ryc. 30. Dąbki, sieci rybackie schnące przed ryglową chałupą typu dolnosaskiego (Bürger 2003: 144)

W pejzażu Ziemi Darłowskiej zachowały się też dawne i nowsze ślady kultury sepulkralnej. Prócz wiejskich cmentarzy i pomników wojennych były to stanowiska archeologiczne, tzw. grobowce Hunów czy pojedyncze leśne mogiły. Utrwalał te ślady przeszłości na rysunkach tuszem Richard Zenke podczas wędrówek w 1920 roku, gdy przygotowywał ilustracje do książki poświęconej dawnemu Pomorzu (Rosenow 1922: 52, 72).

4. Zakończenie

Zebrana dotychczas ikonografia wiejskiej gminy Darłowo wyróżnia się na tle źródeł obrazowych dotyczących innych gmin powiatu sławieńskiego. O jej specyfice decyduje kilka cech. Przede wszystkim obejmuje ona liczne widoki dawnych chałup i zagród, głównie rybackich, wznoszonych w nawiązaniu do tradycji dolnosaskiej. Wśród tych mate-

Ryc. 31. Dąbki, dom zdrojowy z początku XX wieku, pocztówka (zbiory Jana Sroki)

Ryc. 32. Dąbki, pensjonat Erika, pocztówka (zbiory Jana Sroki)

riałów znajduje się szereg zdjęć dokumentujących wnętrza wiejskich kuchni z zachowanym otwartym piecem. Wygląd dawnej zabudowy znany jest najlepiej ze wsi: Dąbki, Słowo, Krupy i Gleźnowo. Natomiast prawie nie pojawiają się w omawianej ikonografii widoki siedzib ziemiańskich. Udokumentowane są także dość dokładnie widoki kilku bogato wyposażonych wnętrz kościelnych, m.in. w Bukowie Morskim, gdzie przed ołtarzem zawieszono było wotum w kształcie żaglowca, a na ścianach koło ambony wisiały liczne wota w obramieniach. Pośród licznych widokówek z Dąbek jest wiele przedstawień wyjątkowo okazałego, dwupiętrowego, wieloosiowego nadmorskiego domu wypoczynkowego z początku XX wieku, a także widok pensjonatu o formie willi (Ryc. 31, 32).

Na tematykę źródeł ikonograficznych tej gminy duży wpływ miało, jak można przypuszczać, jej położenie i cechy środowiskowe, stwarzające warunki rozwoju gospodarki chłopskiej, zwróconej głównie na rybactwo, a poza tym obejmującej rolnictwo i leśnictwo. Cechy naturalne gminy sprzyjały zachowaniu tradycji, a jej malowniczość od początku XX wieku stała się atrakcją dla letników, którzy odkryli „egzotyczne” piękno starzych ryglowych zagrod, rozłożystych chat krytych strzechą.

Materiał ikonograficzny dotyczący wiejskiej gminy Darłowo pozwala na uzyskanie bogatej wiedzy o tej gminie, uzupełniającej informacje znajdujące się w źródłach pisanych. Dzięki temu przemiany środowiska geograficznego gminy, jej historia, a szczególnie kultura materialna, gospodarcza i artystyczna, są lepiej znane, a przez to bliższe. Dawna ikonografia wskazuje, jakie walory krajobrazu naturalnego i kulturowego są cenne, warte szczególnej uwagi i pieczołowitej ochrony; mówi też, co już nie istnieje, a warte jest odtworzenia, aby choć częściowo przywrócić gminie historyczny kształt i uczynić ją atrakcyjniejszą dla obecnych mieszkańców i gości. Dawne mapy i widoki pozwalają niejako odnaleźć „utracony czas”, świadczą, że nie przeminął on bezpowrotnie. W rozwijającej się obecnie intensywnie kulturze obrazowej stanowią zrozumiały łącznik „między dawnymi i nowymi laty”, między ludźmi dawniej i dziś zamieszkującymi gminę. Dlatego warto je odkrywać i upowszechniać.

Bibliografia

- ANONIM 1989. Büssow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 862–864.
- ANONIM 1992. Postkarten von Rügenwalde, *Aus der Heimat Rügenwalde (Kreis Schlawe, Pommern)* 1991/1992: 82–85.

- BOJE M. 1989. Grupenhagen, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 913–922.
- BORCHERS W. 1934. Unsere pommerschen Bauernhäuser, [w:] *Heimat-Kalender für den Kreis Greifenhagen*, Greifenhagen: K.E. Laß, 33–35.
- BÖTTGER L. 1892. *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Regierungsbezirks Köslin*, t. 1, H. 3: *Kreis Schlawe*, Stettin: Saunier.
- BÜRGER H. 2003. Das Rügenwalder Amt und seine Bewohner im Jahre 1663, [w:] *Das Rügenwalder Amt: Geschichte, Bewohner. Materialien zur pommerscher Familien- und Ortsgeschichte*, (red.) H. Bürger. Dresden: Sächsisches Digitaldr.-Zentrum, 119–150.
- CSALLNER H. 2005. *Bilder aus Hinterpommern. Über 360 Fotos vom Leben wie es damals war*, Eggolsheim: Dörfler im Nebel Verlag.
- HIRSCHAU E.H. 2003. Der Bauernstrand im Land Schlawe, [w:] *Das Rügenwalder Amt: Geschichte, Bewohner. Materialien zur pommerscher Familien- und Ortsgeschichte*, (red.) H. Bürger. Dresden: Sächsisches Digitaldr.-Zentrum, 43–104.
- GOSCH H. 1886. Alte Sitten und Gebräuche in Alt Schlawe um die Mitte des 19. Jh., [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. I, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 485–491.
- HELMGIK H.-J. 1938. *Aus dem Schaffen der altpreußischen Landbaumeister in Pommern. Zur Ausstellung im Pommerschen Landesmuseum Stettin 18. September 1938 bis 30. Oktober 1938*, Stettin: Pommerschen Landesmuseum Stettin.
- HILDEBRAND L. 1978. Porträts und Skizzen. Die Künstlerin Ruth Ursula Schlüter-Hildebrand, *Pommern. Kunst, Geschichte, Volkstum* 16(1): 33–34.
- HINZ H. 1990. Fachwerkbauten in Ostpommern, *Pommern. Kunst, Geschichte, Volkstum* 28(3): 14–19.
- HOOGEWEG H. 1925. *Die Stifter und Klöster der Provinz Pommern*, Bd. 1, Stettin: Leon Saunier.
- KALITA K. 1976. Pocysterski kościół w Bukowie Morskim, *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 6: 171–211.
- KLATA-SUBICKA L. (red.) 2004. *Mapa Gminy Darłowo, 1 : 100 000*, Darłowo: Agencja Wydawniczo-Reklamowa SAGGITARIUS.
- KORDEN K.-H. 1987. Eine Reise nach Pommern im Jahre 1983, *Aus der Heimat Rügenwalde (Kreis Schlawe, Pommern)* 1987: 85–101.
- KÖNIG K. 1939. *Das malerische Pommern. Skizzen und Zeichnungen*, Bd. 1. Stettin: Verlag Leon Sauniers Buchhandlung.
- KÖPKE E. 1989. Neu Järshagen, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1039–1044.
- KRÜGER K. 1989. Steinort, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1211–1215.
- KRZYMUSKA-FAFIUS Z. 1996. Rola zakonów w rozwoju rzeźby zachodniopomorskiej w okresie od połowy XIV do połowy XV wieku, [w:] *Sztuka około 1400. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 1995*, (red.) T. Hrankowska. Warszawa: Arx Regia, Ośrodek Wydawniczy Zamku Królewskiego w Warszawie, 273–299.
- LAST E. 1989. Neuenhagen, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1084–1089.

- LAST W. 1989. Sackshöhe, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1146–1150.
- LOOSE D. 1989. Damshagen, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 872–875.
- MAASS M. 1989. Alt Kugelwitz, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 815–818.
- MIELKE E. 1989. Altenhagen, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 799–802.
- NEUBÜSER M. 1990. Kirche von Zizow, *Aus der Heimat Rügenwalde (Kreis Schlawe, Pommern)* 1990: 91.
- POMMERENING B. 1989. Barzwitz, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 839–842.
- ROSENOW K. 1922. *Sagen des Kreises Schlawe*, Rügenwalde: Verlag von Albert Mewes.
- SCHELLER R. 1990. Eine Wanderung zu den Letzten Fischerhäusern am Buckower See, *Aus der Heimat Rügenwalde (Kreis Schlawe, Pommern)* 1990: 53–66.
- SCHMIDT J. 1989. See Suckow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1182–1186.
- SCHMIDT R. (red.) 1969. *Schmettausche Karten von Pommern (um 1780)*, Köln–Wien: Böhlau Verlag.
- SCHWARZ H. 1986. Abtshagen, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. I, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 793–796.
- STELMACH M. 2000a. *Eilhardus Lubinus i jego Wielka Mapa Księstwa Pomorskiego*, Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowego w Szczecinie „Dokument”.
- STELMACH M. 2000b. Schmettau, Friedrich Wilhelm Carl, [w:] *Encyklopedia Szczecina*, t. 2, (red.) T. Białecki. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 317.
- STELTNER H. 1989. Neuwasser, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1050–1054.
- TRENKLER W. 1989. WIECK, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1267–1272.
- VOLLACK M. 1986a. Das Schlauer Land im Kartenbild der Jahrhunderte, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. I, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 47–63.
- VOLLACK M. 1986b. Das Verkehrswesen, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. I, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 261–273.
- WOCKENFUSS G. 1989. Zizow, [w:] *Der Kreis Schlawe. Ein pommersches Heimatbuch*, Bd. II, (red.) M. Vollack. Husum: Die Städte u. Landgemeinden von Manfred Vollack, 1305–1309.

Die Landschaft der Landgemeinde Darłowo und Bilder aus dem Kulturkreis dargestellt anhand archivalischer Ikonographie

Zusammenfassung

Die bis heute erhalten gebliebene Ikonographie der Rügenwalder Erde umfasst gedruckte Landkarten aus der Neuzeit (1618 – *Große Pommernkarte* von E. Lubinus), grafische Ansichten, Fotografien und Gemälde a. d. 19. und 20. Jhd., die sich in polnischen und deutschen Museen, Archiven, Bibliotheken, so wie in privatem Besitz befinden. Veröffentlichungen machen sie zugänglich. Anhand dieser Ikonographie kann man die Umwandlung der natürlichen Landschaft und des Kulturkreises dieser Gegend verfolgen, insbesondere die Bewirtschaftung die Besiedelung, die Straßenanlagen, das landwirtschaftliche Bauwesen und die Architektur. Sehr gut in diesem anschaulichen Material sind die Umwandlungen dokumentiert, die Ende des 19. – Anfang des 20. Jhd. auf der Rügenwalder Erde stattgefunden haben und zwar dies in der Zeit des wirtschaftlichen Aufschwungs in vielen Regionen Europas. Auffallend sind die neuen Formen des ländlichen Wohnungsbaus, der neuen Gastronomie- und Übernachtungsmöglichkeiten, moderne Geschäfte, neue Schulen, Postämter und Industriebetriebe. Bedeutend ist die Umwandlung des Profils von Fischerei und Landwirtschaft in ein Profil verbunden mit Tourismus und Urlaub. In der Ikonographie finden wir die Wiedergabe der neuen Wirklichkeit, des Kennenlernens der näheren Umgebung mit der Anordnung neuer Straßen, Grünanlagen, Denkmäler, auch die Entwicklung der Zivilisation mit ihren Autos, Fahrrädern, Verkehrs-, Strom-, Post- und Nachrichtennetzen.

Die ikonographische Verwendbarkeit für regionale Untersuchungen in geschichtlichen, soziologischen, ethnologischen oder künstlerischen Aspekten ist mit einer kritischen Vergleichsanalyse zu verbinden. Der Wert dieser Ikonographie beruht ebenfalls auf ihrer ideologischen Bedeutung als Medium, das den jetzigen Bewohnern der Darłower Erde helfen soll, die Vergangenheit näher kennenzulernen.

